

ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ЯК ГЛОКАЛЬНІ МЕДІЇ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

ДЕРЖАВНА НАУКОВА УСТАНОВА
«ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО»

**ЕНЦИКЛОПЕДІЇ
ЯК ГЛОКАЛЬНІ МЕДІЇ**

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ

Київ 2020

Рекомендовано до друку Вченою радою
Державної наукової установи «Енциклопедичне видавництво»
(Протокол № 5 від 30 жовтня 2020 р.)

Рецензенти:

Дорошко М. С., доктор історичних наук, професор
Кузнець Т. В., доктор історичних наук, професор

Авторський колектив: Киридон А. М., д. і. н., проф. (заг. ред., керівник авторського колективу); Аніщенко О. В., д. пед. н., проф.; Антонюк Т. Д., д. і. н., доц.; Арістова А. В., д. філософ. н., проф.; Блануца А. В., к. і. н.; Вечерський В. В., к. архітектури; Вітенко М. Д., к. і. н., доц.; Гладун А. Я., к. тех. н., доц.; Доброносова Ю. Д., к. філософ. н., доц.; Єнін М. Н., к. соц. н., доц.; Ісмаїлова Л. Л.; Козирський В. Г., к. фіз.-мат. н., ст. н. с.; Косяк С. М., к. і. н.; Кушнір Л. Л., к. екон. н., доц.; Кушнір Л. М., к. геогр. н.; доц.; Лапаєнко С. В., к. пед. н., ст. н. с.; Лубко Д. В., к. тех. н., доц.; Пазюра Н. В.; Перега Т. Ю., к. і. н., ст. н. с.; Пінчевська Б. М.; Полевецька О. В.; Прийма С. М., д. пед. н., проф.; Пустовіт Т. П.; Рогушина Ю. В., к. фіз.-мат. н., доц.; Солоіденко Г. І., к. і. н., ст. н. с.; Солдатенко В. Ф., д. і. н., проф., член-кор. НАН України; Строкань О. В., к. тех. н., доц.; Тимочко М. Д., к. фіз.-мат. н.; Троян С. С., д. і. н., проф.; Удод О. А., д. і. н., проф., член-кор. НАПН України; Федотова О. О., д. і. н.; Червак Б. О.; Черниш Н. І., к. філол. н., доц.; Чубіна Т. Д., д. і. н., проф.; Шевчук О. Г.; Шендеровський В. А., д. фіз.-мат. н., проф.; Ясь О. В., д. і. н.

Е 61 **Енциклопедії як глокальні медії:** колективна монографія / За ред. д. і. н., проф. А. М. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», – К.: ДІА, 2020. –304 с.

ISBN 978-617-7785-24-7

У пропонованій монографії, підготовленій колективом авторів різних установ, представниками різних міст, але об'єднаних прагненням долучитися до обговорення проблем енциклопедистики, різнопланово розглянуто питання історії енциклопедистики, біографіки / біографістики на сторінках енциклопедій, формування контенту, принципів та критеріїв науково-інформаційного наповнення сучасних енциклопедій, особливості регіональних енциклопедій, здобутки, проблеми та перспективи вітчизняної енциклопедистики в умовах глобалізації-глокалізації тощо. Видання розраховане на науковців, фахівців, всіх, хто цікавиться питаннями енциклопедистики.

ISBN 978-617-7785-24-7

©Державна наукова установа
«Енциклопедичне видавництво», 2020

ЗМІСТ

Енциклопедистика в глобалізованому світі (*А. М. Киридон*).....6

РОЗДІЛ 1. З ІСТОРІЇ ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКИ

- 1.1. «Speculum Majus» Вінсента з Бове як проєкт універсальної енциклопедії (*А. В. Арістова*)..... 11
- 1.2. Становлення вітчизняної енциклопедичної регіоналістики: на прикладі збірника «Карпатська Україна» (1939 р.)27 (*О. О. Федотова*)
- 1.3. Богдан Романенчук (1908–1989) — подвижник енциклопедичної справи (*Н. І. Черниш*).....31
- 1.4. Євген Онацький (1894–1979) — вчений-енциклопедист (*Н. І. Черниш*)40

РОЗДІЛ 2. КОНТЕНТ СУЧАСНИХ ЕНЦИКЛОПЕДІЙ

- 2.1. Контент сучасного історичного знання: конкуренція науки та міфотворчості, або Бастіон здорового глузду (*О. А. Удод*) 48
- 2.2. Проблема репрезентації процесу та структури людської минувшини в історичному сегменті енциклопедистики (Кілька рефлексій щодо архітекτονіки енциклопедичних і словникових проєктів) (*О. В. Ясь*)..... 55
- 2.3. Бібліотеки та бібліотечна справа на сторінках енциклопедій (*Г. І. Солоїденко*)..... 71
- 2.4. Декоративно-прикладне мистецтво: репрезентація в енциклопедійному просторі (*Т. Д. Чубіна, С. М. Косяк*) 80
- 2.5. Висвітлення екологічних проблем в енциклопедичних виданнях (*Т. Ю. Перга*)..... 89
- 2.6. Особливості формування контенту деталей рельєфу космічних структур в універсальних енциклопедіях (*О. Г. Шевчук*) 96
- 2.7. Енциклопедичний зміст понять «громадянська освіта» і «громадянське виховання» (*С. В. Лапаєнко*)..... 107
- 2.8. Українська дивізія «Галичина»: до питання генези і сучасної інтерпретації в енциклопедичних виданнях (*Б. О. Червак*)..... 113

РОЗДІЛ 3. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ БІОГРАФІКИ / БІОГРАФІСТИКИ НА СТОРІНКАХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАНЬ

- 3.1.** Київська родина Кошколдеїв-Басанських в останній чверті XVI ст. (*А. В. Блануца*) 117
- 3.2.** Генеалогія козацького гетьмана Степана Куницького: матеріали до регіональної енциклопедії Поділля (*Л. Л. Кушнір, Л. М. Кушнір*)..... 132
- 3.3.** Біограми Андрія та Миколи Стороженків на сторінках енциклопедичних видань: тексти і контексти (*Н. В. Пазюра*)..... 143

РОЗДІЛ 4. ПРИНЦИПИ ТА КРИТЕРІЇ НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОГО НАПОВНЕННЯ СУЧАСНИХ ЕНЦИКЛОПЕДИЙ

- 4.1.** Енциклопедична стаття: атрибуція, структурні особливості, видові характеристики (*А. М. Киридон*)..... 150
- 4.2.** Інтелектуальна підтримка валідації результатів неформального та інформального навчання з використанням відкритих енциклопедичних ресурсів (*О. В. Аніщенко, А. Я. Гладун, Л. Л. Ісмаїлова, Д. В. Лубко, С. М. Прийма, Ю. В. Рогущина, О. В. Строкань*) 157
- 4.3.** Використання семантичної подібності між поняттями предметної області для навігації у портальній версії «Великої української енциклопедії» (*Ю. В. Рогущина*) 175

РОЗДІЛ 5. РЕГІОНАЛЬНІ ТА КРАЄЗНАВЧІ ЕНЦИКЛОПЕДИЇ УКРАЇНИ ЯК ГЛОКАЛЬНІ МЕДІЇ

- 5.1.** Регіональна енциклопедистика в освітньому процесі: формування краєзнавчих знань школярів (*Л. М. Кушнір, Л. Л. Кушнір*)..... 193
- 5.2.** Проект «Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія»: складнощі та успіхи реалізації (*М. Д. Вітенко*) 200
- 5.3.** Полтавська енциклопедія «Полтавіка»: історія проекту (*Т. П. Пустовіт*) 212
- 5.4.** Репрезентація архітектури в енциклопедичних довідниках «Чернігівщина» і «Полтавщина» (*В. В. Вечерський*)..... 222

РОЗДІЛ 6.
СУЧАСНА УКРАЇНЬСКА ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА:
ЗДОБУТКИ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

6.1. Українська філософська енциклопедистика початку ХХІ ст.: трансформації і нові досвіди (<i>Ю. Д. Доброносова</i>)	233
6.2. Українська енциклопедистика: історичні віхи й глобальні тенденції (<i>В. Г. Козирський, О. В. Полевецька, М. Д. Тимочко, В. А. Шедеровський</i>)	247
6.3. «Велика українська енциклопедія» у дзеркалі читацьких інтересів та оцінок аудиторії (<i>М. Н. Єнін</i>)	255

РОЗДІЛ 7.
УКРАЇНЬСЬКІ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ ПРОЕКТИ ТА СВІТОВА
ЕНЦИКЛОПЕДИСТИКА

7.1. «Україна: енциклопедія для молоді» як один із українських енциклопедичних проєктів діаспори (<i>Т. Д. Антонюк</i>)	269
7.2. Мистецтвознавство як складник гуманітарних наук у загальних енциклопедіях [на прикладах електронних сторінок видань Британської енциклопедії та Енциклопедії польського Державного наукового видавництва (PWN)] (<i>Б. М. Пінчевська</i>)	281
7.3. Українська проблематика революції та громадянської війни (1919–1920 рр.) у виданнях РОССПЭН (<i>В. Ф. Солдатенко</i>)	285
7.4. Україна на міжнародній арені у вимірі національної енциклопедистики (<i>С. С. Троян</i>)	293
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	300

до дискусії щодо справжності «Велесової книги» вже не може бути. Але буквально через 2 роки в «Енциклопедії сучасної України» в 2005 році у четвертому томі з'являється стаття В. А. Савченка про «Велесову книгу» (без лапок) як зібрання текстів, у яких йдеться про слов'янську історію та міфологію⁹. Автор посилається на літературу, яка не може вважатися власне науковою (Б. Яценко «Велесова книга» — пам'ятка IX ст., Ю. Шилов «Велесова книга» та актуальність прадавніх учень та ін.). Натомість роботи М. Ф. Котляра і О. В. Творогова проігноровані. Немає й згадки про статтю в 1-му томі Енциклопедії історії України. І це при тому, що обидві енциклопедії видаються одним і тим самим органом — Національною академією наук України (Інститутом історії України та Інститутом енциклопедичних досліджень). Як цей парадокс може розцінити читач? Як відкат назад, повернення міфологізованої історії чи перемогу невігластва? Зрозуміло, що такі речі в енциклопедичних виданнях просто недопустимі.

Отже, конкуренція науки та міфотворчості продовжується. Це добре простежується на прикладі формування змісту (контенту) історичних знань. Причин цього багато — як об'єктивних, так і суб'єктивних. Вони демонструють загальний кризовий стан гуманітаристики в Україні та ставлення суспільства до науки та своєї історії. Щоб подолати цей стан, у суспільство треба повернути авторитет вченого, Національної академії наук України, академічних знань. Вчені, в свою чергу, не повинні мовчати і не пропускати жодного прояву псевдонаукового невігластва. Науковці повинні активно йти в публічний простір, ставати публічними інтелектуалами, задіяти всі складові публічної історії. Має бути розумний протекціонізм держави у цій сфері: ринок подібні речі не врегулює. Фундаментальні енциклопедичні проекти повинні розцінюватися як загальнодержавна справа, гуманітарний атрибут державності.

2.2. Проблема репрезентації процесу та структури людської минувшини в історичному сегменті енциклопедистики (Кілька рефлексій щодо архітектоніки енциклопедичних і словникових проектів)

Історія розгортається / відбувається / реалізується, врешті-решт зазнає соціогуманітарного опредметнення й набуває тієї чи іншої палітри культурних значень і антропологічних смислів у часі та просто-

⁹ Савченко В.А. Велесова книга // Енциклопедія сучасної України. Київ : Ін-т енциклопедичних досліджень НАН України, 2005. Т. 4. С. 191.

рі. Це твердження у царині історичної методології побутує від доби класичного історизму й до сьогодення, хоч й у вигляді множинних, строкатих і варіативних конфігурацій. Однак згадана теза неодмінно корелюється зі засадничою інструментальною проблемою, відомою практично кожному історикю — пошуку балансу між представленням розмаїтих образів історичного процесу та відтворенням уявної структури минувшини.

Недаремно майже кожна оригінальна студія вирізняється самобутніми способами масштабування, формалізації, опису, маркування, пояснення та репрезентації людської минувшини. Метафорично кажучи, кожен автор конструює стільки темпоральних вимірів і просторових площин, скільки вимагає провідна проблематика, дослідницькі інструменти й стратегії, стиль викладу, архітектоніка відповідної роботи та продуковані смисли — проміжні і заключні. Тут варто вказати на відмінність архітектоніки, порівняно з базовою / установчою структурою тієї чи іншої праці, в якій елементи й зв'язки між ними здебільшого формують жанрові властивості та видові ознаки, притаманні саме цій студії. Натомість архітектоніка (вживаємо цей вислів у широкому кантівському розумінні як мистецтво побудови системи!) спрямована на внутрішню логіку, розгортання, динаміку викладу, субординацію, співвідношення відмінних шарів тексту та представленої в ньому інформації.

З окресленої перспективи енциклопедичний формат переносить давню інструментальну проблему процес / структура чи діакронія / синхронія в інші композиційні, жанрові, видові і стильові координати, котрі накладають істотні обмеження. Передусім зауважимо, що енциклопедичний / словниковий / довідковий спосіб організації фактографічного / емпіричного матеріалу природно є компендіумом, себто описовим, концентрованим, скороченим і відносно лаконічним представленням вибраних зрізів / шарів із відповідної дисциплінарної / полідисциплінарної / міждисциплінарної сфери знання.

Навіть більше, енциклопедистика посідає унікальне місце у культурному просторі. Недаремно на зламі 1920–1930-х рр., коли точилася дискусія щодо концептуальних засад і гаданих обрисів галицького проекту «Української загальної енциклопедії» (УЗЕ), котру пізніше навіть нарекли «коломийською енциклопедією», циркулював відомий афоризм: «Нація, яка не має свого Брокгавза, не може стояти в ряді культурних націй»¹⁰.

¹⁰ Сірополко Ст. Ще до питання: якої нам треба енциклопедії? // Діло (Львів). 1930. 12 січня. № 12. С. 4.

Власне, усвідомлення відмінностей енциклопедичних видань, порівняно з іншими науковими й літературними жанрами і видами продукції, побутує від давніх проектів на ниві енциклопедистики. Наприклад, український історик Микола Маркевич — майбутній автор п'ятитомної «Истории Малороссии» (М., 1842–1843) у передмові (підписаній 11 березня 1834 р.) до фрагментарного накиду статей з обсягу масштабного проекту «Большого исторического, мифологического, статистического, географического и литературного словаря Российского государства» категорично наголошував, що «це не історія, не роман, не поема, де кожен має свій погляд, свій смак, свою думку; — це словник; ціна словника є математична аксіома: чим повніший словник, тим він краший»¹¹.

Зрештою, автор навіть після публікації першого тому «Энциклопедического лексикона» (1835–1841, 17 томів), котрий видавався Адольфом Плюшаром, гадав, що він подужає скласти йому гідну й успішну конкуренцію в царині історії¹². Можемо лише припускати (у світлі розмаїтих коливань його зацікавлень і практик), чи вдалося б реалізувати М. Маркевичу цей амбітний проект, хоча б у дуже урізаному вигляді. Сучасники, котрим автор показував робочі матеріали, згадували у щоденникових записах, що це «справді гігантська праця». Та автор-фундатор словника не зміг здобути урядову субсидію. Натомість імператорська АН радила продати підготовлені («зайві») статті вищезгаданому А. Плюшару¹³. Отож проект М. Маркевича лишився нереалізованим.

Однак в історії української енциклопедистики є приклади майже одноосібної успішної реалізації подібних масштабних проектів. Згадаємо, приміром, відомий проект «Української малої енциклопедії» (УМЕ) опрацьований переважно зусиллями Євгена Онацького та виданий у м. Буенос-Айресі (1957–1967, 8 томів, 16 книг, 2148 стр.).

Та, попри цей доволі вражаючий приклад, жанрові й видові характеристики енциклопедистики переважно «грають» супроти одноосібного авторства у великих проектах, зокрема у розрізі вищезначеної проблеми. До того ж, проекту Є. Онацького властивий виразний суб'єктивний культурознавчий рефрен, який надає привабливості ав-

¹¹ Отрывок из Большого исторического, мифологического, статистического, географического и литературного словаря Российского государства / сост. Н. Маркевичем. Москва: Тип. Августа Семена при Имп. Медико-Хирургической Академии, 1836. П. 43 с.

¹² Там же. С. 43.

¹³ А. Л. [Лазаревский А. М.] Материалы для биографии Г. П. Галагана: I. Отрывки из юношеского дневника Г. П. Галагана // Киевская старина. 1898. Кн. 9. С. 199–200.

торській архітектоніці. Скажімо, гасла УМЕ вирізняються витонченою літературною стилізацією, популяризаторськими заувагами та моралістичними оцінками, а також великими запозиченнями з різних студій, періодичної преси, словників і довідників. Така композиція нав'язує нерівномірність і вибірковість згортання й розгортання інформаційних шарів УМЕ, себто помітно звужує евристичний потенціал для читача-споживача.

Зазвичай енциклопедичний жанр передбачає означення базових дескриптивних елементів, досить жорстку кодифікацію системи представлення знання, уніфікацію викладу, бібліографічного і мовного оформлення тощо. Навіть більше, йдеться про своєрідну типізацію гасел відповідно до певного профілю енциклопедичного / словникового проекту — універсального, соціогуманітарного, фахово-дисциплінарного, універсально-фахового, вузькоспеціального, персонального, регіонального / краєзнавчого, інституціонального тощо.

Приміром, вищезгадана УЗЕ (1930–1935, бл. 34 тис. гасел), котра задекларувала сполучення академічного і культурно-просвітницького призначення, ще на стадії укладання концепції відмовилася від узагальнюючого й генералізуючого шарів інформації. Співредактор газети «Діло» й активний учасник цього енциклопедичного проекту Михайло Рудницький ще наприкінці 1929 р. наголошував, що «розміри енциклопедії вже передрішають пропорції її матеріялу», себто відмову від загальних статей і оглядів. Натомість обстоювалася думка, що УЗЕ має подати інформацію для «інтелігентів всіх професій» про «основні факти і поняття» (курсив М. Рудницького. — *О. Я.*) з інших ділянок знання¹⁴. Проект УЗЕ практично повністю обмежувався гаслами у форматі швидких довідок.

Однак, коли йдеться про історичний сегмент енциклопедистики, дотримуватися такої будови набагато складніше, особливо тоді, коли проект сягає певного щабля у своєму плині, метафорично кажучи набуває «зрілості». Наприклад, типові й найпоширеніші гасла зі сегмента історичної енциклопедистики, котрі потрапляють до базових / попередніх словників-реєстрів переважно охоплюють такі області, як-от: персоналії, відомі події, міста, поселення, організації, інституції, політичні партії, визначні пам'ятки літератури, культури, мистецтва й архітектури тощо¹⁵. Зазвичай ці масиви гасел

¹⁴ Рудницький М. Якої нам треба Енциклопедії? І. Її матеріял // Діло (Львів). 1929. 10 грудня. № 273. С. 3.

¹⁵ Енциклопедія історії України. Типові статті / для авторського колективу; відп. ред. В. А. Смолій; упоряд. С. В. Кульчицький, О. П. Рєєнт, П. Г. Симоненко. Київ : НАН України. Ін-т історії України, 1999. 86 с.

пропонують своєрідні первинні шари мозаїчних, фрагментарних, точкових «розсіпів» відомостей з минувшини, поданих для задоволення потреб у вигляді швидких довідок. Здебільшого такі масиви інформації у спрощеному вигляді можна уподібнити до найпоширеніших читацьких запитів на кшталт відомої і розкрученої медійної триади: що? де? коли?

Таким чином, постає вповні очевидна проблема синхронічних і діахронічних зв'язків між різними мозаїчними / фрагментарними конфігураціями словникових гасел. Такі спостереження волею-неволею спонукають укладачів й організаторів-координаторів енциклопедичних проектів вводити нові типи гасел — узагальнюючих, спеціальних, оглядових та інших, які мають генералізувати, систематизувати й представити відповідну конфігурацію поданого матеріалу чи шукати інші композиційні рішення. Так класична проблема рівноваги у репрезентації процесу / структури людської минувшини з царини історичної методології та жанрових, стильових, видових вимірів і практик історієписання перетікає до енциклопедичного жанру. Як бути?!

Вочевидь, універсальних або ідеальних «рецептів» розв'язання даної проблематики не існує, хоча традиційно за способом розташування гасел енциклопедії поділяють на алфавітні, систематичні чи комбіновані / змішані¹⁶. З огляду на це, доречно зупинитися на відмінних стратегіях репрезентації, апробованих і упродовженних у різних енциклопедичних / словникових проєктах.

З-поміж універсальних енциклопедій «Encyclopaedia Britannica» (ЕВ) є одним із найуспішніших реалізованих проєктів у західному академічному та культурному світі. Перше видання цієї енциклопедії, видруковане протягом 1771–1773 рр., складалося з трьох томів (2391 стр.). Світове визнання ЕВ здобула упродовж ХІХ ст. Зокрема, 9-е видання ЕВ 1875–1889 рр. (25 томів) набуло слави однієї з найкращих універсальних енциклопедій світу.

Та класичним вважається 11-е видання ЕВ 1910–1911 рр. (28 томів — абеткові гасла й останній том — індекс), яке у передмові, підписаній головним редактором Г'ю Чісголмом, декларувало демонстративний сцієнтизм, точніше «всєбічне втілення точної вченості»¹⁷. Втім, українські дописувачі неодноразово зауважували надто «живий характер»

¹⁶ Українські електронні та паперові енциклопедичні видання: основні здобутки й перспективи: Наук. зб. Київ : НАН України. Ін-т енциклопедичних досліджень, 2015. С. 10.

¹⁷ Chisholm H. Editorial Introduction // Encyclopedia Britannica. A Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information: 29 vols. / 11th edition. New York: Encyclopedia Britannica, Inc., 1911. Vol. 1. P. XI.

викладу та більшу увагу на сторінках ЕВ до подій, наближених до сучасності, аніж стосовно віддалених історичних епох¹⁸.

Загалом ЕВ протягом своєї тривалої історії вирізнялася підкресленим збереженням традицій, передусім щодо архітектонічної будови. Проте від середини ХХ ст. цей проект переважно сприймали як «чисто американський продукт»¹⁹, який має очевидну прагматичну спрямованість. Але 1974 р. 15-е видання ЕВ (30 томів, 33141 стр.) було розділено на три частини відповідно до базового структурування читацьких запитів: 1 том «Proaedia» — вступ до структури сучасних знань, побудований як індекс; 10 томів «Micropaedia» — коротка енциклопедія у вигляді швидких довідок із посиланнями на статті великої енциклопедії; 19 томів «Macropaedia» — велика енциклопедія. Таку композицію навіть назвали «три енциклопедії в одній»²⁰.

Причини такого поділу на окремі енциклопедичні площини були багатоманітними, проте поміж них поважне місце посідала означена вище проблема співвідношення між діахронічним і синхронічним представленням історичного, а значною мірою соціогуманітарного знання. Звісно, йдеться про узагальнення та систематизацію основних масивів гасел у форматі швидких довідок, які намагалися оперти на окремі і спеціальний шар енциклопедичної інформації, котрій відводилося генералізуюче та систематизуюче призначення в архітектоніці цього проекту.

В українській енциклопедистиці подібне архітектонічне рішення для специфікації енциклопедичних шарів інформації апробували в «Енциклопедії українознавства» (ЕУ) — «Загальна частина» (ЕУ-1, 1949–1952) та «Словникова частина» (ЕУ-2, 1955–1989). Щоправда, вирішальну роль в обраній стратегії підготовки ЕУ відіграли складні еміграційні реалії буття українських учених-вигнанців. З огляду на такі обставини й передумови було більш реалістично спершу опрацювати великі узагальнюючі й систематичні нариси, аніж величезну, розмаїту та мозаїчну вибірку абеткових гасел.

Не випадково їхня підготовка й опрацювання розтягнулися у проекті ЕУ-2 на кілька десятків років. Вузьке чи слабе місце цього енциклопедичного проекту (до речі, як і більшості інших проектів — колишніх і сучасних) виявилось у необхідності органічно сполучити, диференціювати, скоординувати та забезпечити функціонування пов-

¹⁸ Україна в чужих Енциклопедіях // Діло (Львів). 1931. 30 січня. № 21. С. 3.

¹⁹ 190-ліття «Бритійської енциклопедії» // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). 1958. 3 липня. № 126. С. 2.

²⁰ Яцкевич Л. Енциклопедія Британніка // Свобода (Джерзі Ситі; Нью-Йорк). 1981. 21 лютого. № 34. С. 2.

ного циклу енциклопедичних практик — авторських, редакторських, експертних, коректорських, технічних, видавничих, а також ілюстрування, картографування протягом тривалого часу²¹. Тим паче, що енциклопедичний проект апріорі потребує постійного залучення, концентрації та вливання різноманітних ресурсів — людських, інтелектуальних, фінансових, технічних, адміністративно-управлінських тощо.

Хронічний брак ресурсів і обмежені можливості української еміграції повною мірою далися взнаки й у процесі реалізації проекту ЕУ. Це спричинило очевидний розрив між означеними площинами одного енциклопедичного проекту. За більш-менш нормальних умов наукової праці «Словникова частина», головно орієнтована на формат швидких довідок, мала передувати чи синхронізуватися з «Загальною частиною». Натомість призначення останньої полягало в тому, щоби посісти місце систематичного й узагальнюючого шару, котрий би сполучив, систематизував і навіть «вписував» до загальної палітри науки й культури гасла, вміщені за абетковою послідовністю в ЕУ-2.

Так чи інакше, але такий поділ де-факто зберігся і в англomовних проєктах, які стали спадкоємцями ЕУ — «Ukraine: A Concise Encyclopaedia» (1963, 1971) й «Encyclopedia of Ukraine» (1984–1993, 5 vols.). Та підготовка останньої — п'ятитомної універсальної енциклопедії, хоч із соціогуманітарним рефреном, розкрила як очевидні лакуни у наявних шарах інформації, так і гострі потреби їхнього розширення, заповнення, осучаснення²².

Врешті, значення проєкту ЕУ та його спадкоємців було колосальним, попри недоліки та прогалини, котрі були неминучі за еміграційних / діаспорних умов буття, «вічної» нестачі ресурсів, складної ротації післявоєнних наукових поколінь, культурних викликів і провідних трендів західного академічного світу тощо. Адже ЕУ та її наступники у координатах біполярного світу відігравали роль ферменту, котрий вільно-невільно актуалізував енциклопедичні проєкти й практики на обширах радянської України.

Проте проблема рівноваги між синхронічною та діахронічною презентацією побутувала й побутує не тільки в універсальних, а й універсально-фахових, себто історичних енциклопедіях. За радянських часів проблему такого співвідношення вирішували доволі просто, позаяк апріорі нав'язувався канонічний перелік домінуючих тем, сюже-

²¹ Кубійович В., Маркусь В. Дві українські енциклопедії. [New York:] Пролог, 1961. С. 16–18.

²² Сенькусь Р. Англomовна енциклопедія України та її спадкоємець, www.encyclopaediaofukraine.com // Енциклопедичний вісник України: Зб. наук. праць. Київ : НАН України. Ін-т енциклопедичних досліджень, 2009. Ч. 1. С. 24.

тів, персоналій, подій, явищ, процесів тощо. Саме вони мали висвітлюватися у статтях зі збільшеним обсягом і продукувати відповідні ідеологічні конотації. Відтак ієрархія та співвідношення гасел в архітектоніці того чи іншого проекту здебільшого вибудовувалися формально в дусі окресленого ідеологічного канону та відповідних практик індоктринації, котрі транслиювалися на поле енциклопедистики.

Таким чином, енциклопедичні гасла, зокрема навіть ключові чи базові для історичної науки поняття (котрі б мали виступати як узагальнюючі та синтетичні для всієї фахово-дисциплінарної і навіть полідисциплінарної сфери) або вилучалися зовсім, або кардинально урізалися й нівелювалися. Наприклад, історик Ярослав Ісаєвич досить точно описував звичайні практики редагування «Радянської енциклопедії історії України» (РЕІУ). У вітальній листівці до Олени Компан він зазначав: «Багато прикростей приніс мені 3 том РЕІУ. Кілька моїх статей дуже скоротили, а статтю «Медієвістика» не лише скоротили, але й перекрутили. Я колись привезу Вам первісний варіант — може навіть поспробую його десь опублікувати. І нинішню ред. вигляді скорочено майже весь мій текст і бібліографію. Натомість додала багато свого, аж прикро читати...»²³.

Звісно, про вирізнення певних узагальнюючих або систематичних гасел у проекті РЕІУ навіть не йшлося, хоч у четвертому томі було вміщено додаткові статі за абеткою²⁴, зокрема досить велика для архітектоніки цього проекту стаття «Розвинуте соціалістичне суспільство»²⁵. Отож РЕІУ мала очевидні конструктивні хиби й ідеологічні спотворення.

Давалася взнаки й інерція наслідування канону радянської історичної енциклопедистики, котрий ототожнювали з «Советской исторической энциклопедией» (СИЭ, 1961–1976, 16 томів, бл. 30 тис. гасел). Останній накладався на маргінальне становище республіканської науки, котра хоч-не-хоч поставала як сіра копія «союзного оригіналу».

Втім, радянська енциклопедистика дотримувалася стереотипних рішень щодо композиції своїх видань, зокрема стосовно заповнення очевидних інформаційних пропусків. Навіть анонсований широкому читацькому загалу довідковий том СИЭ так і не був опублікований. До цього тому планувалося включити іменний та предметний покажчики

²³ Листи Ісаєвича Я.Д. до Компан О.С. [автограф; кін. 1960-х — поч. 1970-х рр.] // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України. Ф. 279. Оп. 4. Спр. 234. Арк. 11.

²⁴ Радянська енциклопедія історії України : у 4 т. Київ : Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1972. Т. 4. С. 560–573.

²⁵ Там само. С. 573.

(понад 100 тис. імен, термінів та понять), мапи, схеми, довідки про радянські центральні державні установи, адміністративно-територіальний поділ Росії (від 1708) та СРСР, списки давньоруських міст, відомості про систему мір і грошей, описи бл. 800 міських гербів тощо²⁶.

Зрештою, не варто зовсім негативно й однозначно оцінювати інформаційний потенціал проекту РЕІУ. Доречно взяти до уваги реальні можливості, практики, обмеження та заборони, котрі циркулювали у радянському культурному просторі, зокрема на обширах української радянської історіографії. У такому світлі РЕІУ була певним досягненням на ниві історичного сегмента республіканської енциклопедистики. На межі 1960–1970-х рр. практично вперше у проекті універсально-фахового / загальноісторичного спрямування було виокремлено та впроваджено базові гасла про українську минувшину, хоч і прив'язані до штучного конструкта «історії Української РСР».

Досить цікаво зіставити окреслені практики енциклопедистики на теренах радянської України з певними польськими проектами, принаймні в річці порушеної проблематики. Йдеться про словник із історії Польщі від найдавніших часів до тодішньої сучасності, котрий видавався у Варшаві 1959–1973 рр. (шість видань). Перше — четверте видання (1959, 1961, 1964 та 1967) видруковані під назвою «Mały słownik historii Polski» (MSHP), а п'яте (1969) та шосте (1973) — «Słownik historii Polski» (SHP).

Зауважимо, що вже перше видання з цього проекту передбачало поєднання гасел для швидких довідок (бл. 1600) і великих оглядових статей (9). Останні розмішувалися наприкінці словника. У другому та третьому виданнях MSHP кількість гасел для швидких довідок було доведено до 2250, а оглядових статей — до 16²⁷. Окрім того, було істотно збільшено масиви гасел, присвячених польській культурі і містам. Четверте видання MSHP було передруком третього. Проте в п'ятому виданні SHP було також розширено як кількість словникових гасел, так і оглядових статей, які стали ґрунтовнішими й охоплювали широку палітру польської історії.

Найповнішим є останнє (шосте) видання SHP, котре композиційно розділено на дві частини — коротких гасел (2350) і великих статей (18)²⁸. Зауважимо, що пропорційно 2/3 обсягу цього видання скла-

²⁶ К сведению подписчиков «Советской исторической энциклопедии» // Советская историческая энциклопедия / гл. ред. Е. М. Жуков. Москва : Советская энциклопедия, 1976. Т. 16. С. [III].

²⁷ Słownik historii Polski / Wydanie VI. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1973. XV, 941 s. S. VII.

²⁸ Ibid. S. VIII.

дають гасла для швидких довідок²⁹, а 1/3 — великі оглядові статті³⁰. Останні подають узагальнюючі й систематичні палітри низки шарів польської минувшини, як-от: 1) територія й адміністративно-політичний поділ; 2) залюднення; 3) землі; 4) місто; 5) промисловість; 6) торгівля; 7) транспорт і комунікації; 8) одиниці міри та ваги; 9) гроші; 10) політичний устрій і право; 11) військова справа; 12) католицька церква й інші віросповідання; 13) матеріальні умови буття; 14) освіта та шкільництво; 15) наука; 16) пластичне мистецтво; 17) література; 18) музика.

Природно, що SHP і його попередник MSHP містили шари інформації, вибудовані на виразних ідеологічних і політичних засадах. Навіть більше, низка означень у гаслах, які стосувалися історії України, продукували очевидні тенденційні смисли. Наприклад, О. Компан у рецензії на перше видання MSHP відзначила низку таких випадків: «Галіція — землі Речі Посполитої, завойовані Австрією», Східна Україна — «степова частина кресів давньої Речі Посполитої»³¹.

Однак архітектоніка усіх видань цього словника вигравала саме за рахунок специфікації та сполучення різних шарів — гасел для швидких довідок і оглядових статей для просунутого / поглибленого читання, щоби скласти більш-менш цілісні, принаймні сумативні уявлення. У широкому сенсі цей проект був зорієнтований на базове структурування читацьких / споживацьких запитів і потреб.

Та побутують й інші стратегії щодо балансу представлення діахронічних / синхронічних зрізів людської минувшини. Передусім доречно вказати на проєктовану композиційну будову оригінального та багатобічного проєкту «Української універсальної енциклопедії» (УУЕ), ініційованого академіком І. Дзюбою 2006–2007 рр.³², який планувалося реалізувати під назвою «Українська національна енциклопедія» (чи «Українська загальна енциклопедія»)»³³ протягом 2007–2015 рр.

Проєкт УУЕ позиціонувався як найвище узагальнення та систематизація суми знань про світ і про Україну, насамперед як наукове

²⁹ Słownik historii Polski / Wydanie VI. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1973. XV. S. 1–596.

³⁰ Ibid. S. 597–941.

³¹ Компан О. С. Довідник з історії Польщі. Рец. на кн.: Mały słownik historii Polski. Warszawa, 1959 // Український історичний журнал. 1961. № 4. С. 149.

³² Дзюба І. Про концептуальні засади підготовки «Української універсальної енциклопедії» (довідь на засіданні Президії Національної академії наук України 18 жовтня 2006 р.). URL: <http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/dopovid.pdf>.

³³ Матеріали робочої групи з підготовки проєкту концепції створення Української універсальної енциклопедії. Київ, 2006. URL: <http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/materialy%20grupy.pdf>. С. 26, 29, 30.

осмислення картини світу, історії людської цивілізації та внеску в неї українського народу / нації. Водночас цей проект розглядався як спроба національної саморепрезентації України у світовому інформаційному та культурному просторах.

Передбачалося, що 30 томів із проекту УУЕ (приблизно 900 стр. у кожному томі) складуть загалом бл. 5700 авт. арк., себто 228 млн. др. зн.³⁴ Запланована архітектоніка проекту УУЕ анонсувалася у вигляді чотирьохступеневого ієрархічного поділу: 1-й рівень — ключові статті, що дають визначення та загальну характеристику предмета (включаючи історію його вивчення); 2-й рівень — опорні статті, які можуть відсилати до статей нижчого — 3-го ієрархічного рівня; 4-й рівень — енциклопедичні гасла про персоналії, добір яких мав визначатися за критерієм вагомості внеску у відповідній сфері діяльності³⁵.

Зазначимо, що побудова архітектоніки у форматі чотирьох рівнів енциклопедичних статей у проекті УУЕ потенційно видається цікавим рішенням, хоч демаркація між опорними статтями другого рівня та гаслами третього рівня є неочевидною, принаймні невиразною. До того ж на стадії реалізації дуже суттєвий вплив справляє фахово-галузева сегментація палітри знання та простору культури, передусім в історичному сегменті енциклопедистики. З історії та практики великих універсальних й інших енциклопедій відомо, що такі ієрархічні розмежування зазвичай опинялися у компетенції редакторів-координаторів окремих фахово-галузових, дисциплінарних або тематичних напрямів. Однак розгорталися колізії довкола задекларованих концептуальних положень і реальних енциклопедичних практик, які справляли чималий вплив на реалізацію конкретного проекту.

Зрештою, ідея типізувати весь масив гасел за чотирма ієрархічними рівнями у проекті УУЕ, хоч і не була незаперечною новацією, проте майже одразу налаштувала на пошук архітектонічного балансу. Зауважимо, що саме усвідомлення складності та неоднозначності потенційних наслідків композиційних рішень є своєрідним свідченням «зрілості» енциклопедичного проекту.

Загалом проект УУЕ спирався на задум, котрий метафорично можемо означити як концепцію «авторського ядра». На 100–120 науковців високої кваліфікації покладалося завдання підготувати основні масиви

³⁴ Матеріали робочої групи з підготовки проекту концепції створення Української універсальної енциклопедії. Київ, 2006. URL: <http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/materialy%20grupy.pdf>. С. 13.

³⁵ Там само.

енциклопедичних статей 1-го та 2-го рівнів із розрахунку середнього навантаження 40–50 друкованих аркушів на одну особу³⁶.

Досвід сучасної української енциклопедистики свідчить, що така концепція виглядає доволі ризикованою, проте водночас і найреалістичнішою, коли взяти до уваги пострадянські ресурси, урізані та нерегулярні можливості доступу до них, динамічні зміни передумов, обставин й атмосфери наукової праці та видавничих практик.

До позитивів проекту УУЕ варто віднести й добре осмислений алгоритм послідовності розгортання всього циклу енциклопедичних практик. Загальний процес підготовки УУЕ проектувався у 12 етапів: 1) створення Головної редколегії та її робочого органу; 2) обговорення проекту концепції та його затвердження; 3) створення спеціалізованих редакцій; 4) укладання словника, його обговорення та визначення співвідношення обсягів окремих статей; 5) створення концепції художнього та ілюстративного оформлення; 6) підготовка та випуск блоку методичних матеріалів та інструкцій; 7) організація авторського колективу і редакцій за напрямками; 8) визначення графіка підготовки й виходу видання; 9) написання статей; 10) редагування статей і консультування; 11) редакційний контроль; 12) друк паперової версії та запуск електронної версії в мережі Інтернет³⁷.

На превеликий жаль, цей багатообіцяючий проект не здобув своєчасної підтримки з різних причин. Почасти намічена програма УУЕ, головним чином щодо представлення України ХХ — початку ХХІ ст., була реалізована у багатотомному проекті «Енциклопедія сучасної України» (ЕСУ).

Сучасним наступником нереалізованого проекту УУЕ став проект «Великої української енциклопедії» (ВУЕ), котрий постійно потерпає від катастрофічного недофінансування³⁸. Цей проект вже відзначився низкою важливих здобутків як у розробці концептуальних засад, фундаментального робочого словника-реєстру гасел, методичних алгоритмів для універсальної енциклопедії національного масштабу, так і підготовкою кількох томів самої енциклопедії.

Власну специфіку побудови архітекτονіки мають персональні енциклопедії / словники, пов'язані зі знаковими діячами певної доби —

³⁶ Матеріали робочої групи з підготовки проекту концепції створення Української універсальної енциклопедії. Київ, 2006. URL: <http://www.encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/materialy%20grupy.pdf>. С. 16.

³⁷ Там само. С. 16–17.

³⁸ Киридон А. М. Велика українська енциклопедія як національний проект: поступ ініціації // Наукові засади та теоретико-методологічні принципи створення сучасних енциклопедій: колективна монографія / за ред. А. М. Киридон. Київ : Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво», 2015. С. 10–12.

мислителями, інтелектуалами, письменниками, митцями та ін. Певна річ, переважні шари статей персональних енциклопедій є гаслами у форматі швидких довідок, які фіксують перебіг інтелектуальної біографії, життєвої та родинної історії, творчих, культурних, громадських та інших практик.

Наприклад, у персональній енциклопедії, присвяченій М. Костомарову, більшість гасел типізовані за такими напрямками й сферами, як-от його історичні студії і белетристичні твори, вищі навчальні заклади, установи та дослідницькі товариства, населені пункти, місцевості й регіони, що з ними пов'язані життя і творчість ученого, а також науковці та їхній внесок до костомаровознавства³⁹. Водночас у цій персональній енциклопедії є й інші шари гасел, пов'язані як із генералізацією й узагальненням фактографічних відомостей, так і з осмисленням феномена М. Костомарова як історика-інтелектуала та громадського діяча. Йдеться про статті, присвячені біографії, поглядам ученого, окремим сферам творчої спадщини, провідним напрямкам діяльності, понятійному апарату, огляду студій з обсягу костомаровознавства тощо.

Звісно, що в архітектоніці цієї енциклопедії оглядовий або синтетичний формат охоплює відносно невеликий текстовий сегмент — кілька десятків статей із понад 1 тис. гасел. Та їхнє значення як для композиційної будови, так і для організації довідкового апарату енциклопедії є першорядним.

Втім, функціональне призначення й обсяг такого сегмента гасел істотно зростає, коли йдеться про особистість та її спадщину, студіювання яких має велику, розмаїту та суперечливу традицію. Наприклад, варто згадати успішний шеститомний проект «Шевченківської енциклопедії» (2012–2015, понад 6,3 тис. гасел), в якому віднаходимо чималий шар узагальнюючих або оглядових статей.

Та можливий і зворотній алгоритм у побудові архітектоніки персональної енциклопедії, коли пріоритет концентрується на культурному, інтелектуальному, родинному, службовому, громадському й інших середовищах буття видатного діяча. Натомість оглядові, узагальнюючі та систематичні статті виносяться поза межі персональної енциклопедії, а плануються у додаткових проектах.

Скажімо, така композиційна ідея покладена Олесем Федоруком до конструкції робочого зошиту «Куліш і його оточення», в якому апробовані концептуальні засади для персонального енциклопедичного

³⁹ Смолій В. А., Пінчук Ю. А., Ясь О. В. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енциклопедичний довідник / вступ. ст. і заг. ред. В. А. Смолія. Київ : Вища школа, 2005. С. 9.

словника⁴⁰. У такому проекті майже всі шари гасел подаються у вигляді швидких довідок, оскільки саме такий формат нав'язує базовий алгоритм добору фактографічного матеріалу. У світлі такої стратегії діяч / мислитель розглядається на межі приватного і публічного, професійного та буденного, одиничного й загального, свого і чужого, зовнішнього й внутрішнього тощо.

Однак найбільші колізії довкола архітектоники побутують в універсально-фахових енциклопедіях. Адже розмаїті предметні, дисциплінарні, міждисциплінарні, фахові сфери, площини та напрями містять величезні пласти фактографічного матеріалу. Заразом у їхніх межах циркулюють чимало теорій, концепцій, інструментів-термінів, методів, понять, стратегій і практик, як актуальних і затребуваних, так і у т. зв. «знятому вигляді».

За великим рахунком, ідеться про варіативність і багатошаровість соціогуманітарного, зокрема історичного, знання. Його особливості можна описати, послуговуючись відомим образом «матрьошки» як низки вкладних ляльок різного розміру, комбінація яких творить загальну палітру. Таким чином, у проектах цього профілю доволі складно обмежитися лише форматом швидких довідок.

Про це яскраво свідчить проект «Енциклопедії історії України» (ЕІУ) як універсально-фахової енциклопедії, ініційований та очолений академіком Валерієм Смолієм. Цей проект зорієнтований на представлення та систематизацію повноцінної палітри історичного й соціогуманітарного знання про національну минувшину.

Зазначимо, що ідея масштабного енциклопедичного проекту з історії України постала у буремні 1990-ті рр., коли відкритий пострадянський культурний простір спричинився до кардинальної ревізії недавніх уявлень про минувшину. Первісно саме фактографічна домінація мотивувала до кардинального перегляду історії всіх періодів й епох зокрема та минувшини України загалом. Проект ЕІУ стартував 1997–1998 рр. Первісну основу конструкції ЕІУ (2003–2013, 10 томів, понад 11 тис. гасел) склало єдине й універсальне електронне «дерево гасел», розроблене на основі багатоцільового евристичного пошуку та систематизації історичного знання за низкою просторово-хронологічних сегментів історії України, а також напрямів, дисциплін і галузей історичної науки⁴¹.

⁴⁰ Федорук О. Куліш та його оточення: Робочий зошит. Київ : НАН України. Ін-т енциклопедичних досліджень, 2007. С. 4–5.

⁴¹ Смолій В.А., Боряк Г.В. Сучасна історична енциклопедистика: здобутки і перспективи розвитку // Вісник НАН України. 2015. № 3. С. 47.

Провідний рефрен був скерований на об'єктивістське представлення історії України у межах проекту ЕІУ, котрий первісно планувався як п'ятитомник. Передусім, ішлося про заповнення «білих плям» і ліквідацію т. зв. «білих полів». Ці пріоритети було покладено до конструкції перших томів ЕІУ, апробація яких проводилася у спеціальних робочих літерних зошитах.

За визнанням академіка В. Смоля, проект ЕІУ виявився надзвичайно складним для реалізації, позаяк довелося неодноразово коригувати його концептуальні засади та методичні алгоритми. Такі повороти у його розгортанні були продиктовані різними причинами.

На зламі 1990-х — початку 2000-х рр. проект ЕІУ гостро зіткнувся з проблемою гармонізації синхронічного та діахронічного представлення світу історії⁴². Адже до наукового обігу ввійшли величезні обсяги і шари новітнього фактографічного матеріалу, зумовлені «архівною революцією» на межі 1980–1990-х рр. Тож істотно зросла кількість персоналій та термінів, котрі вводилися до універсально-фахової енциклопедії з історії України.

Спершу розв'язання цієї проблеми вбачалося у традиційному розширенні формату ЕІУ за рахунок включення нових масивів фактографічного матеріалу. Та протягом 2000-х рр., на повний голос заявили про себе новітні епістемологічні взірці, дослідницькі стратегії, інструментальні та концептуальні новації у світлі антропологічної, культурологічної, постмодерністської та інших парадигм соціогуманітарного знання. На цьому ґрунті розгорнулося кардинальне переформатування проекту ЕІУ, котре назріло вже у середині 2000-х рр. Відтак розпочалася поступова трансформація проекту ЕІУ з п'ятитомника на восьми-томник, згодом — десяти-томник⁴³.

Зауважимо, що переформатування енциклопедичних проектів не є явищем унікальним. Приміром, вищезгаданий проект СІЕ спершу планувався як дванадцятитомник, а у процесі реалізації перетворився на шістнадцятитомник. «Словникова частина» проекту ЕІУ спершу планувалася у чотирьох, згодом у шести⁴⁴, а насамкінець була опублікована у десяти томах, до якого 1995 р. видано ще один додатковий том.

Однак докорінне перекроювання великого енциклопедичного проекту, в якому дуже щільно синхронізовані найрізноманітніші практики за пострадянських передумов, оприсутнює нові виклики, як-от: перма-

⁴² Смолій В. А., Боряк Г. В. Сучасна історична енциклопедистика: здобутки і перспективи розвитку // Вісник НАН України. 2015. № 3. С. 48.

⁴³ Там само. С. 49.

⁴⁴ Кубійович В., Маркусь В. Дві українські енциклопедії. [New York:] Пролог, 1961. С. 17.

нентний пошук ресурсів, перегляд і корекція запланованих темпоральних меж, додаткові навантаження на основний авторський і редакторський колективи, сув'язь координаційно-організаційних, методичних, технічних та інших проблем.

Отож, протягом 2000-х рр. модератори й учасники проекту ЕІУ шляхом тривалих і подеколи надзвичайно гострих дискусій, розпочали перехід від конкретно-предметного мислення у будові архітекtonіки масивів і пластів гасел до вирізнення й диференціації спершу окремих «термінологічних гнізд», а від 2011 р. — до проблем цілісного інтегрального представлення соціогуманітарного й історичного знання про Україну в енциклопедичному жанрі⁴⁵. Відтоді додався інший формат репрезентації матеріалу у вигляді великих синтетичних, узагальнюючих оглядових статей.

Нині проєкт ЕІУ перейшов у нову фазу. Опубліковано першу та другу книгу спеціалізованого тому «Україна — українці» (К., 2018–2019). Ці дві книги репрезентують серію своєрідних енциклопедичних наративів, які подають генералізуючу й узагальнюючу палітру історичного знання щодо України, а також блок гасел на літеру У (понад 400) звичного формату⁴⁶.

Готуються до друку кілька книг додаткового тому ЕІУ, котрі мають заповнити виявлені фактографічні лакуни та ввести актуальні відомості, передусім про події новітньої історії від 2014 р. Розпочато перехід від книжкового, паперового до цифрового, онлайнного формату ЕІУ, попри хронічний брак фінансових і матеріальних ресурсів.

Ще однією важливою рисою проєкту ЕІУ стала поява супутніх або похідних проєктів на ниві історичної енциклопедистики, котрі пропонують додаткові масиви гасел до предметних, хронологічних і тематичних зрізів національної минувшини. Вже йдеться про створення цілої «родини» спеціальних фахових історичних енциклопедій, присвячених окремим періодам, епохам або певним сегментам з історії України.

Деякі з таких енциклопедій видані у попередніх робочих форматах, приміром як словник-довідник «Україна в міжнародних відносинах» (2009–2016, 6 випусків). Певні проєкти опрацьовані й видані окремими книжками, як-от «Енциклопедія Голодомору» (2018) й ін. Окрім того, розгорнулася підготовка таких видань, як «Друга світова війна. Україна. Енциклопедія» й «Енциклопедія історії Української револю-

⁴⁵ Смолій В. А., Боряк Г. В. Сучасна історична енциклопедистика: здобутки і перспективи розвитку // Вісник НАН України. 2015. № 3. С. 50.

⁴⁶ Енциклопедія історії України / гол. редколегії В. А. Смолій. Київ : Наукова думка, 2018. Кн. 1: Україна — Українці. С. 5–6.

ції 1917–1921 років»⁴⁷. Розробляється низка інших енциклопедичних проєктів.

Насамкінець зауважимо, що вибрані сюжети нашого огляду в жодному разі не претендують на окреслення загального горизонту історичної енциклопедистики, котрий змінюється доволі динамічно протягом 2000-х рр. Але доречно вказати на певний діапазон можливостей та інструментів щодо компонування архітекτονіки енциклопедичних проєктів, який окреслився протягом останніх десятиліть.

Передусім гадаємо, що різноманітний ієрархічний поділ, типізація та субординація відмінних форматів / видів гасел будуть затребувані чимдалі частіше і вимагатимуть гнучких, неординарних і неоднозначних рішень: від показного та свідомого домінування одного виду, що продукує як переваги, так і недоліки, до пошуку їх різноманітних комбінацій. Водночас архітектоніка масштабних енциклопедичних проєктів виявляє тенденцію до багат шаровості чи сегментації, коли у межах одного видання співіснує кілька взаємодоповнюючих, перехресних проєктів або, навпаки, головний проєкт продовжує чи отримує «нове життя» у наступних субпроєктах.

Врешті, українська енциклопедистика невпинно входить у цифрову й віртуальну еру. Тож мультимедійний інструментарій, засоби навігації й пошуку, а також первісного аналізу текстового матеріалу (приміром, як Research Assistant у мультимедійних версіях EB) будуть відігравати дедалі більшу роль, передусім як важливі складові у будові он-лайн-ових енциклопедій.

2.3. Бібліотеки та бібліотечна справа на сторінках енциклопедій

Одним із найпоширеніших для широкого кола користувачів та найгрунтовніших щодо максимально повного висвітлення досягнень окремої науки є галузеві енциклопедії. Галузеві енциклопедії повинні виконувати три основні завдання: по-перше, це має бути термінологічний довідник-словник; по-друге, джерело сучасних знань, викладених національною мовою; по-третє, основа правдивої історичної інформації про вчених та відомих діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток галузі. Саме такі видання дозволяють представити фахове знання в усьому його багатстві та розмаїтті, узагальнюють, осмислюють,

⁴⁷ Словник енциклопедії історії Української революції 1917–1921 років / гол. ред. В. Верстюк; упоряд.: В. Верстюк, Р. Пиріг, Т. Осташко, О. Бойко, В. Устименко, О. Кудлай, Г. Корольов, В. Скальський, Р. Тимченко, О. Лупандін, Г. Басара-Телішак. Київ : НАН України. Ін-т історії України, 2019. 124 с.